

Spor o Lukeše

Kapitola z historie české literární kritiky počátku osmdesátých let

I

Snad nejvýraznějším rysem české literatury období sedmdesátých a osmdesátých let byla absence výraznějších vývojových proměn, jistá strnulost, jež nás vede vnímat toto období jako souvislý úsek bez vnitřní diferenciaci a periodizace. Základní rysy a hranice fungování oficiální literatury (a v důsledku i literatury samizdatové a exilové) určovaly normy, vnucené celé společnosti v letech 1969 a 1970, kdy byly prostřednictvím mocenských zásahů „zrušeny“ a tabuizovány nevhodné ideje a z veřejného života vyloučeni „nepohodlní lidé“. Prostor a výkonou moc na dvacet let získali dogmatici, diletantí a přízřusobiví. V průběhu času sice docházelo k postupnému „uvolňování“, do literatury vstupovali noví autoři, případně některým zakázaným autorům bylo povoleno opět publikovat, nicméně toto vše se dělo v rámci zcela konkrétních limitů, ostře střežených těmi, kteří se snažili, ovládnání upřímnými obavami o nadvládu ideologie zaručující jim postavení, konzervovat lež a pomocí ideologických hesel se bránili jakýmkoliv podstatnějším změnám.

Toto bezčasí jsme si uvědomovali již tehdy, kdy jsme znali pouze jeho začátek a nedovedli si představit konec. Ještě zřetelnější však je dnes, kdy se oficiální větve české literatury sedmdesátých a osmdesátých let jeví pouze jako vedlejší a slepá cesta bez vyústění. Vývoj po roce 1989 znamenal totiž i rekonstrukci a restituci vývojové kontinuity, hledání návaznosti na roky 1968, případně 1948, tedy spojitosti s literaturou exilovou a samizdatovou. V důsledku toho, že se do literatury masově „vrátili“ spisovatelé, kteří z ní byli před dvaceti, respektive čtyřiceti lety vyhozeni, se může zdát, jako by ono prapodivné dvacetiletí vlastně ani neexistovalo, jako by všechny aktivity v rámci oficiální literatury byly již od samého počátku zcela marné a zbytečné. Z této perspektivy pak jako by svůj smysl ztratilo i těch několik málo pokusů rozrušit monolit oficiální literatury, a to bez ohledu na úmysly aktérů.

Přesto se domnívám, že přinejmenším jedna z takovýchto snah měla ve své době značný význam a mohla by dokonce být pomocným periodizačním mezníkem, neboť donutila jednotlivé účastníky literárního života zaujmout stanovisko, a tím odkryla ony výše zmíněné limity. Mám na mysli *Prozaickou skutečnost*, literárněkritickou knihu, kterou se na počátku osmdesátých let tehdy mladý kritik Jan Lukeš pokusil zasáhnout do literárního vývoje a orientovat jej jiným směrem.

Když jsem po třinácti letech znovu četl *Prozaickou skutečnost*, vrátily se mi všechny pochyby, které jsem měl o autorových koncepcích již v roce 1982, kdy vyšla. Zároveň jsem si však připomněl, že hlavní síla Lukešovy knihy pro nás tehdy nespočívala ani tak v konkrétních textových analýzách a pozitivních východiscích, jako spíše v patosu, s nímž autor uprostřed společnosti prefabrikovaných obecných pravd odmítl oficiální pohled na literaturu a společnost a prezentoval vlastní, osobitý pohled. Plný rozměr jeho gesto ovšem dostalo až díky jeho odmítnutí představiteli toho, čemu se říkalo kulturní politika. Nebude proto snad na škodu osudy knihy po jejím vydání rekonstruovat.

II.

Pověst činu, který vyvolá polemiku, provázela *Prozaickou skutečností* již od okamžiku jejího vydání. Sám autor ji takto projektoval a v propagačním článku publikovaném v Nových knihách ji takto ohlašovala její redaktorka Irena Zítková.¹ A s tímto znamením ji také do světa vyprovodil Milan Blahynka, jeden z jejích lektorů (druhým byl František Buriánek), když text, který měl publikaci zaštitit, opatrně nazval Doslov jako záloha na polemiku. Blahynka ovšem patrně netušil, jaký ohlas kniha vyvolá, protože koncem června 1982 autorovi v soukromém dopise napsal: „Víte, že se mi Vaše soudy jeví nyní bližší než před dvěma roky, když jsem psal ten dovětek? Najdu-li, kam to napsat, a najdu-li kus času, třeba až časem, nenechám si to pro sebe.“²

Jestliže se mu toto odhodlání nepodařilo splnit, a místo toho napsal článek, v němž své výhrady zopakoval, ba ještě přitvrdil,³ mohou za to patrně události, které naznačuje dopis Ireny Zítkové z 9. září 1982, tedy jen pár dní po vydání knihy, dopis, jehož formulace a gramatiku ponechávám v původním znění, neboť z nich promlouvá atmosféra doby i emocionální rozpoložení pisatelky: „(...) chci Vám napsat, že se Vaše kniha prodává tak, jak se žádná jiná z Omegy dosud neprodávala (...). Tentokrát už doprodávají, a to proto – abyste se neradoval, že kolem knížky proskakují zlé zprávy: ze Spisovatele si přišli pro 50 výt., platili hotově, chtějí dělat velkou diskusi o P. S. (nevím, na jaké základně, jestli v předsednictvu či v lit. krit. komisi (Peterka), v Tvorbě má být velká polemika, říkal mi to Sýs, snad několik recenzí vedle sebe, všechny ovšem spíše asi negativní, mají k tomu všichni plno připomínek, že je to metafyzika a ne dialektika – to je ještě to nejmírnější. Proto Vám píšu: nešlo by, abyste požádal Kovařka, aby brzy uveřejnil v S. s. nějakou recenzi – třeba od Macury – tomu jsem napsala, aby něco o tom napsal, nebo od kohokoliv, kdo by Kovařkovi vyhovoval, také Blahynka anebo Vlašín by přicházeli v úvahu, nebo kdokoliv, ale prostě rychle. Požádala jsem taky Blahynku a chci napsat ještě další Buriánkovi ad. Taky Vlašínovi. Polemika ať se rozvine, proti ní nikdo nic nemá ani mít nemůže, v dnešní situaci je třeba ji jen uvítat, ale ne poprava knížky, tím méně autora jako kritika – a nakonec i MF. Kde máte známé, poproste, aby otiskli recenze co nejdříve. Ať je hlasů co nejvíc a co nejrůznějších – také mezi nimi ať jsou kladné, neřkuli pochvalné (...).“⁴

Redaktor kulturní rubriky Svobodného slova Petr Kovařík skutečně 23. září vydal recenzi z pera Vladimíra Novotného⁵ a 25. září pak interview s Janem Lukešem.⁶ Kladně knihu hodnotil (již pro ten zájem o písničkáře) také Jan Rejžek v Melodii.⁷ Mezitím se ovšem skandál jménem *Prozaická skutečnost* tiše rozhořoval, byl zpočátku stále ještě v relativně korektní rovině. Štěpán Vlašín v Nových knihách,⁸ Pavel Kasík v rozhlase⁹ či Ladislav Soldán v brněnské Rovnosti¹⁰ vystoupili

1 Zítková, I.: Bez pověr a bez iluzí, Nové knihy 1982, č. 36.

2 Blahynka, M.: dopis z 29. 6. 1982; citováno – stejně jako všechny následné citace z dopisů, neoficiálních strojopisů a nepublikovaných recenzí – podle xerokopie z osobního archivu Jana Lukeše, dále LuA.

3 Blahynka, M.: Otevřený polemický účet, Mladá fronta 14. 10. 1982.

4 Zítková, I.: dopis z 9. 9. 1982, LuA.

5 Novotný, V.: Generační sonda, Svobodné slovo 23. 9. 1982.

6 Literatura v pohybu. Nad knihou Prozaická skutečnost hovoříme s jejím autorem J. Lukešem. Rozmlouval P. Kovařík, Svobodné slovo 25. 9. 1982. Již dříve ovšem publikoval rozhovor s Lukešem deník Mladá fronta v rámci spolupráce novin s nakladatelstvím: Na pět minut s Janem Lukešem, autorem nové knihy z Mladé fronty. Rozmlouval A. Čort, Mladá fronta 2. 9. 1982.

7 Rejžek J.: Nejen o literatuře, Melodie 1982, č. 10.

8 Vlašín, Š.: Současná literatura mladýma očima, Nové knihy 1982, č. 42.

9 Kasík, P.: in Zrcadlo kultury, vysíláno Československým rozhlasem 16. 10. 1982, LuA.

10 Soldán, L.: Slovo do prance, Rovnost 26. 10. 1982.

s hodnocením, v němž na jedné straně knihu přivítali jako potřebnou iniciativu a impuls k hlubšímu zamyšlení, na straně druhé kritizovali jak jednotlivé autorovy závěry, tak zejména jeho „subjektivismus“, úzce generační hledisko a skutečnost, že o tvorbě starších spisovatelů mlčí, kdežto některé tzv. mladé přijímá nekriticky. Ve všech těchto recenzích se přitom jako refrén vrací výzva k věcné diskusi, která nepřímou vyjadřuje obavu z následků autorova nevšedního činu. Shodně je tomu i v článku Blahoslava Dokoupila psaném pro Českou literaturu, v němž řadě výhrad předchází obava, zda diskuse vyvolaná Lukešovou knihou „bude mít věcný a nepředpojatý ráz a nevyustí, jak se to u nás bohužel stává, v nervózní okřikování a podsouvání nekalých záměrů“.¹¹

Snad i tato slova způsobila, že šéfredaktorka České literatury Hana Hrzalová rozhodla nevydat Dokoupilovu recenzi, byť již podle titulu „Mladá“ literatura ve zkrslujícím zrcadle byla dosti kritická. Dokoupilovy obavy totiž naplnil Josef Peterka, který 3. listopadu v Kmeni, v literární příloze časopisu Tvorba, nazývá *Prozaickou skutečnost* „pubertálním hanopisem s politicky potměšilým půdorysem“.¹² V jednotlivých argumentech se Peterkova recenze sice příliš neliší od jiných (subjektivismus, nedostatky ve vymezení generace, nezájem o starší autory, nepochopení pro pravé hodnoty, přecenění některých spisovatelů, a zejména písničkářů), avšak její ironická díkce je vyhrocena do přímočarého útoku nejen proti autorovi, ale i proti oběma lektorům a nakladatelství, které knihu vydalo. K tomu mu mimo jiné posloužilo i obvinění Lukeše z kosíkovštiny, tedy z vazby na „nejškodlivější“ filozofickou knihu šedesátých let, na Kosíkovu *Dialektiku konkrétního*.

Peterkovým vystoupením se polemika nad *Prozaickou skutečností* dostala do zcela nové roviny, v níž již nešlo o věcné problémy, ale o politickou otázku. „Měl-li jsem chuť se ke knížce též vyjádřit kriticky, v ten ráz jsem o ni přišel. Peterkovo vystoupení již předem vrhá na každý další ohlas svůj stín,“ charakterizoval tuto situaci Vladimír Macura ve stati Filipika jako záloha na polemiku,¹³ v níž odmítl Peterkovu argumentaci, a zejména „justiční“ tón jeho textu a kterou mu Kmen odmítl otisknout. Sám Lukeš důsledky Peterkovy recenze charakterizoval slovy: „(...) zatímco pro ty, kteří se chtěli do diskuse ještě zapojit, není teď namnoze přijatelná situace, v níž by jejich námitky opticky splynuly v jedno s výhradami formulovanými tak animózně, pro běžného čtenáře vzplanul nad *Prozaickou skutečností* nimbus jakéhosi zakazovaného, leč právě proto přitažlivého ovoce.“¹⁴

20. listopadu vychází v Rudém právu další recenze.¹⁵ Vítězslav Ržounek v ní (mimo jiné) proti Lukešovu hledání souvislosti mezi životními pocity současné mládeže a poezií Václava Hraběte (která je Ržounkovi projevem „diváckého“ vztahu ke světu) postavil mravní pevnost a aktivitu mládeže budující SSM. Své úvahy pak uzavírá argumentem přímočaře likvidačním, který lze shrnout do slov: Lukeš odmítá proces konsolidace a normalizace. O dosahu, jaký tehdy mohla mít literární kritika z pera mocného, svědčí *Stanovisko k vydání knihy Jana Lukeše Prozaická skuteč-*

11 Dokoupil, B.: „Mladá“ literatura ve zkrslujícím zrcadle, psáno pro Českou literaturu, nevydáno. LuA. Strojopis poskytl 28. 10. 1982 redaktorka České literatury D. Moldanová I. Zítkové s těmito slovy v průvodním dopise: „Je to pro vaši informaci, nedá se s tím moc hauzírovat, konec konců je to ještě neotřítěné a nebylo by to fér ani vůči Dokoupilovi, ani vůči naší redakci. Ale snad i tak to bude k něčemu.“ Ve Stanovisku k vydání knihy J. Lukeše *Prozaická skutečnost* (viz pozn.) Zítková z Dokoupilovy recenze citovala: „Na Lukešově pokusu si cením – kromě mnoha bystrých dílčích soudů – především hledačského zaujetí autora, jeho odvahy ke komplexnímu a programovému pohledu na mladou literaturu let sedmdesátých. Vždycky je totiž lepší hledat a chybovat, než jen trpně přezvykovat takzvané věcné pravdy.“

12 Peterka, J.: *Knihy vážných rozporů, falešných východisek*, Tvorba, 1982, č. 44, příloha Kmen, č. 44.

13 Macura, V.: Filipika jako záloha na polemiku, strojopis, LuA.

14 Lukeš, J.: *Prozaická skutečnost v praxi*, strojopis, průvodní dopis z 16. 1. 1983, LuA.

15 Ržounek, V.: *Záloha na polemiku? Nad jednou literárněkritickou prací, ale nejen nad ní*. Rudé právo 20. 11. 1982.

*nosi*¹⁶ (datované 22. listopadu 1982), jímž se Irena Zítková snažila v rámci nakladatelství Mladá fronta Rzounkovo nařčení vyvrátit a „legalizovat“ tak jak práci autora, tak i svoji. V rámci dobových norem se své nadřazené pokouší přesvědčit, že: a) Lukešovy teoretické a literárněkritické postuláty nejenže jsou v souladu, ale jsou přímo inspirovány jak stranickými, tak svazovými dokumenty, b) jeho soudy jsou psány v první osobě, a tudíž si nemohou činit nárok na objektivní platnost, jsou však psány upřímně, c) jejich kritika byla mnohdy motivována osobně. Obhajobu pak Zítková končí konstatováním, že se Lukešovi sice nepodařilo naplnit vytčené cíle, nicméně doufá, že před ním je ještě alespoň třicet roků plodné tvůrčí práce.

Lukeš odpověděl na osočení již citovaným článkem *Prozaická skutečnost v praxi*,¹⁷ avšak Jaroslav Čejka jako šéfredaktor *Kmene* mu jej odmítá tisknout: „Ve vaší knize (...) se skutečně nacházejí pasáže, které si lze jen těžko vykládat jinak než jako polemiku s kulturní politikou sedmdesátých let. (...) Ani Peterkova recenze nebyla jen subjektivním soudem, vyjadřovala v podstatě stanovisko Svazu českých spisovatelů (...) Ve stejném smyslu vystoupili někteří soudruzi z vedení SČS i na konferenci konané k 35. výročí Vítězného února.“¹⁸ Po svazové a stranické linii bylo tedy rozhodnuto, zbývalo ještě vydat v *Literárním měsíčníku* názory „některých soudruhů“, Hany Hrzalové a Karla Sýse,¹⁹ a „polemika“ mohla být uzavřena sebekritikou šéfredaktora nakladatelství Mladá fronta Václava Falady,²⁰ ve které *Prozaickou skutečnost* prohlásil za „prohru nejtěžší, za naivní, subjektivní a v mnoha případech i necitlivý pokus“, který „nepřispěl k dobrému jménu nakladatelství“ a který „nelze (...) hájit“. Groteskně v této souvislosti působí autentický citát ze seminární práce posluchačky FF UK, žačky Jiřího Hájka: „(...) dvě recenze odsoudily Lukešovo dílo na pranýř a Lukeš sám se ani neozval na svou obranu nebo vysvětlení. Je mi záhadou proč, protože jestli chtěl opravdu vyvolat polemiku (...), měl jedinečnou možnost zareagovat na přemrštěně nenávislnou Peterkovu recenzi. Vzhledem k tomu, že byl obžalován ze špatného ideového postoje, je v jeho vlastním zájmu, aby tuto Peterkovu obžalobu vyvrátil.“²¹

Takovýto způsob polemiky pochopitelně vyvolal reakci i v kruzích samizdatových. Jiří Cieslar²² napsal pro samizdatový časopis *Acta incognitorum* recenzi, v níž *Prozaickou skutečnost* ve všem akceptoval, Lukešův pohled prohlásil za „pronikavý a hluboký, v jednotlivých analýzách i v celkové koncepci“ a snažil se dokázat, že jeho marxismus je v knize pouze „štitem“.

III.

Již jsem naznačil, že výhrady proti *Prozaické skutečnosti* měli i lidé, kteří jí jinak „fandili“, a že se v nejedné námitce mohli ztotožnit s jejími kritiky. Z časového odstupu jsou mnohé konkrétní Lukešovy vývody ještě spornější. Potvrzuje se, že Lukeš byl jako kritik daleko silnější tam, kde negoval přítomný stav, než tam, kde hledal pozitiva, která si ostatně často utvářel také spíše metodou negace přítomného než jeho vidoucí analýzou. Čas nepotvrdil jeho nadšení teoretickými postuláty a básněmi Jaromíra Pelce, ani důvěru v tvorbu a budoucnost takových autorů, jako jsou Šerberová, Cincibuch, Hájek či Bezouška. (Lukešova bezvýhradná víra v Pelce byla ostatně pasé

16 Zítková, I.: Stanovisko k vydání knihy J. Lukeše *Prozaická skutečnost*, 22. 11. 1982, LuA.

17 Viz pozn. č. 14.

18 Čejka, J., dopis z 21. 2. 1983, LuA.

19 Hrzalová, H.: O pravdivý výklad literatury 70. let. *Literární měsíčník* 1983, č. 4.; K. Sýs: Se sekyrkou v ruce aneb Lukešových deset let literatury české, tamtéž, s. 72–74.

20 Falada, V.: Zápasy o talenty, *Tvorba* 1983, č. 26.

21 Kremerová, Z.: Seminární práce z literární kritiky, v semináři J. Hájka, 2. ročník FF UK, 1983, LuA.

22 Cieslar, J.: Jan Lukeš – *Prozaická skutečnost*, ref. smz. *Časopis Acta incognitorum* VIII, 1983, březen, s. 373–379.

již v okamžiku vydání knihy.) Dnes je rovněž zřetelnější, nakolik se společenská atmosféra, v níž byly určité – a to klíčové – společenské problémy tabuizovány, promítla i do výpovědi autora pokoušejícího se říkat „pravdu“, kolik je v *Prozaické skutečnosti* časového a poznamenaného normalizační doktrínou. Je pro nás proto zajímavý pohled Milana Jungmanna, který v exilových Listech ocenil Lukešovu odlišnost od ostatní oficiální produkce, jeho prostoročnost a svým způsobem naivitu, s níž se pustil do souboje s mocnými, souběžně však konstatoval sepětí Lukešova jazyka a způsobu uvažování s dobovou oficiální normou, které se mu nejeví pouze jako „štít“, ale i jako názorové východisko.²³

Vzato obecně, patos Lukešovy výpovědi se příliš neliší od patosu jiných kritiků v jiných dobách; jeho problémem a problémem všech nás, kteří jsme tehdy chtěli veřejně psát o oficiálně publikované české literatuře, ovšem bylo, že každé takové vystoupení bylo v dané chvíli limitováno nutností přistoupit na řadu ideologických omezení, respektovat některá tabu, a také použít dobového newspeaku. A o co komplexnější a širší pohled autor usiloval, o to více byl svázán. Z odstupu času a prostoru je přitom velmi těžké přesně odlišit a oddělit, co patřilo do soudobého jazyka, co v kritikových slovech bylo pouze strategií a co bylo organickou součástí jeho myšlenkového světa.

I Lukeš musel veřejně respektovat, že tzv. socialistická literatura (tak, jak ji vymezovala komunistická politika) je jedinou českou literaturou a že zlom na konci šedesátých let byl zlomem definitivním. Odtud jeho předpoklad, že se v budoucnu bude česká literatura vyvíjet od přítomného stavu: „(...) zatímco přelom šedesátých a sedmdesátých let se v návaznosti na události politické stal zřejmým předělem i ve sféře duchovní. Lze očekávat, že do dalšího desetiletí se bude literární vývoj odvíjet kontinuálně ze základny vytvořené přítomnosti.“²⁴ Odtud přijetí Pelceva požadavku „nového obsahu“,²⁵ tedy přistoupení na tvrzení, že oproti tezi let padesátých a antitezi let šedesátých by měla „novým obsahem“ literatury sedmdesátých let být syntéza, tedy střet dvojího životního slohu – individualistického a kolektivistického. Odtud rozvíjení dobového kultu Václava Hraběte, ze kterého Pelc (v nepřiznané návaznosti na časopis *Divoké víno* a v přiznávané souvislosti s popularitou jeho básní jako písňových textů) chtěl učinit přijatelný vzor pro novou poezii: Hrabě se nedožil druhé poloviny šedesátých let, a nebyl proto politicky tabuizován. (Téma Hrabě Lukešovi zvýznamnilo i Skarlantovu knihu *Věk slasti*.) A odtud také Lukešovy úvahy typu: „Proto je také třeba věnovat zvýšenou pozornost autorům mladé generace, neboť oni to jsou, kdo ponese literární vývoj v budoucnu a před kým tedy vyvstává otázka nových uměleckých kvalit jako nevyhnutelný imperativ.“²⁶ Důraz na generaci a generační pohled, jehož teoretickému zdůvodnění Lukeš věnoval více než šedesát stran knihy, však měl i nepřiznaný pragmatický rozměr. Umožňoval mu totiž věnovat se výhradně autorům, jejichž postavení nebylo v dobových normách ještě petrifikováno, a tedy vyhnout se autorům starším, kteří za svůj „věhlas“ vděčili normalizaci.

Lukeš přitom sice hovořil o jediné generaci sedmdesátých let, v jejím rámci však hodnotově rozlišoval mezi starší a mladší vrstvou spisovatelů, tedy de facto mezi dvěma „podgeneracemi“. Zřetelně přitom preferoval tzv. autory mladší vrstvy (ani ne tak mladší věkem, jako spíše „nepoznamenané“), kdežto autoři podgenerace tzv. starší (na rozdíl od Pelce, kterému byli hlavními nositeli „nového obsahu“) mu prezentovali pozadí, establishment, konvenční tištěnou

23 -nn- (= M. Jungmann): Další příběh osočení. Listy 1983, č. 2.

24 Lukeš, J.: *Prozaická skutečnost*. Praha 1982 (dále PS), s. 7.

25 Pelc, J.: *Nový obsah*. Praha 1977.

26 PS, s. 7.

literaturu, se kterou se buď vyrovnával dosti kriticky (Kostrhun, Čejka, Sýs, Peterka jako kritik), anebo o níž víceméně mlčel (Peterka jako básník). Byli to také oni a především oni, proti kterým mířila kritikova negace „tematického i námětového stereotypu, popisné figurkářské žánrovitosti, upovídáného romantického sentimentu a přímočaré angažovanosti, která jen s bídou maskuje vlastní ideovou prázdnotu“²⁷ tedy proti jevům, jejichž zdrojem mu byla „jednou objektivně i subjektivně podmíněná bázeň před hledáním reálných faktorů společenských konfliktů, podruhé pochybný kalkul s výhodami plynoucími z pružné reakce na zjednodušeně chápanou společenskou objednávku, potřetí prostě názorová i morální indiferentnost, zahalovaná snobským estetismem“²⁸.

V Lukešově soudu dominovala a vzájemně se propojovala dvě hodnotová kritéria: jednak oceňoval schopnost spisovatele adekvátně vyjádřit „životní pocit mladé generace“, jednak kladl důraz na pravdivé postižení reality, na její morálku, společenskou etiku a zfilozofičtění výpovědi. Spisovatelé, kteří se mu zdáli příslibem naplnění těchto kritérií, kteří mu stáli za analýzu i tehdy, kdy se mu jejich konkrétní texty nelíbily: „(...) jakkoliv Bezouškova kniha trpí všemi popsány mi a zajisté velmi závažnými neduhy, jakkoliv jí objektivně zatím schází ona přetvářející složka, kterou skrytě obsahuje každá literatura, jež se chce aktivně zúčastnit své doby, přece vyniká zřejmým smyslem pro realitu, pro její povrchové projevy i hlubší vrstvy, má čich na stopy nové senzibility i mentality generačního kolektivu, má také evidentní zájem na jejích osudech a cílech, a to zájem nepochybně nepředstíraný, se zřetelným etickým aspektem.“²⁹ *Prozaická skutečnost* byla především programní knihou, která dávala přednost náznaku před možností, „názvukům budoucího literárního vývoje“³⁰ před realizací a také „pravdivému zachycení reality“ před „literaturou“. V kritikově argumentaci se proto neustále vracejí odkazy na povinnost literatury postihnout realitu a výtky, že daná próza či básnická sbírka „zůstává na povrchu“, „nejde k podstatě“, „nepostihuje složitost jevů“ atd. Proto např. i odsudek Sýsova (a nejen Sýsova) senzualismu a naopak ocenění tvorby písničkářů.

Lukeš jistě nebyl sám, kdo tehdy takto argumentoval. Naopak: požadavek „jít pod povrch, k podstatě“ byl nedílnou součástí slovní výbavy všech kritiků, kteří nebyli spokojeni s přítomným stavem literatury. Jeho výhodou bylo, že byl pro svou nekonkrétnost těžko vyvratitelný a ideologicky nenapadnutelný. Navíc naprostá většina dobové produkce skutečně nešla „k podstatě“, a to ani z pohledu dogmatiků toužících po „umělecky pravdivém“ zachycení dogmat, ani z pohledu těch, kteří od literatury očekávali, že bude suplovat jiné společenské funkce, bude narušovat tabu. V dobovém newspeaku, ve společenském vědomí, které bylo založeno na lži, byl tímto argumentem na literaturu kladený požadavek říkat Pravdu, jinými slovy veřejně vyslovit (nebo alespoň pokusit se naznačit) to, co jsme všichni věděli, o čem jsme se bavili po hospodách, co ale oficiálně neexistovalo. Požadavek „psát pravdu, jít k podstatě“ se přitom propojoval s etickou problematikou a Lukešovi, u kterého vždy (dodnes) hraje morální stránka literárního díla (i s požadavkem spoluúčasti spisovatele na proměně společnosti) větší význam než jeho tvar a čistě poetická rovina. Není divu, že Jungmann, odmítající v Listech přijmout newspeak, neakceptoval ani tuto argumentaci: „Snad už dost zřetelně vystupuje obraz kritikova naivně socialistického přesvědčení a jeho teoretické základny: Chápe vztah literatury a společnosti lineárně, spisovatel je mu zobrazovatelem, objevuje pokřiveniny ve společnosti, tlumočí její tendence, odhaluje rozpory, čímž přispívá k jejich řešení a účastní se tak jejího pokrokového směřování.“³¹ Naopak

27 PS, s. 13.

28 PS, s. 12–13.

29 PS, s. 146–147.

30 PS, s. 146.

Jiří Cieslar v samizdatu tento důraz na morálku a společenskou funkci velmi ocenil: „(...) to zdůraznění etiky není náhodné: v totalitní společnosti, v níž jsou ohroženy základní hodnoty, je třeba etickou vyzývavost umění sledovat se zvýšenou opatrností, vždyť umění, je-li mu ještě vůbec ponechán nějaký prostor, supluje alespoň v náznaku ty oblasti, jež by v normální společnosti obhospodařovaly humanitní vědy, žurnalistika, a ovšem zase samo umění.“³²

IV.

Imperativ „jít pod povrch jevů“ vedl Lukeše v počátcích jeho literárněkritické činnosti ke snaze o demytizaci současné literatury. Pokud se o to snažil v rámci jednotlivých recenzí, bylo to literárními funkcionáři tolerováno, ba vítáno. Problém nastal v okamžiku, kdy toto demytizační gesto nabylo podoby celé knihy. „Můžeš se desetkrát, stokrát zaklínat marxismem, zaštitit se dokonce krásným citátem z Marxe, a přece ve chvíli, kdy obecné stanovisko konkretizuješ, a v knize se nelze konkretizaci vyhnout, nelze zůstat v rovině pouze zobecňujících formulací, můžeš se octnout od marxismu hodně daleko,“ napsala Hana Hrzalová.³³ Strážce mýtu o rozkvětu české literatury, zbavené všech nepřátel socialismu, musela podráždít již sémantika titulu knihy, slibujícího podat o skutečnosti prozaické, tedy střízlivé a věcné reference, a názvy jednotlivých kapitol, byl si je Lukeš „vypůjčil“ od Zdeňka Nejedlého (kapitola Literární realita pravá a nepravá) či Stanislava K. Neumanna (kapitola Bez pověr a iluzí). Oproti autoru, který byl nucen těžce zápasit s newspeakem a jenž nemohl veřejně vyslovit vše, co by chtěl, přitom byli literární funkcionáři ve značné výhodě. Pevně opření o dogma a tabu mohli Lukešovi vyčítat například nekonkrétnost a přílišnou obecnost: „Stále však zůstávají v textu místa, která si žádají rozluštění, mimo jiné a například účinnou účast kterých exponovaných autorů šedesátých let Lukeš ve tvorbě let sedmdesátých postrádá (srv. s. 12) a jak mu souvisejí s tvorbou mladé generace.“³⁴ Jakkoliv to vypadá, že se Hrzalová v citovaném úryvku ptá na konkrétní jména, není tomu tak, a kdyby byl tehdy Lukeš konkrétnější, určitě by byla ještě nespokojenější. Tabuizována totiž byla sama existence jakýchkoli exponovaných autorů šedesátých let, kteří se nesměli podílet na literárním životě. Podtextem citované otázky tudíž byla otázka zcela jiná: Jak to, že se Lukeš odvážil *exponované autory šedesátých let* vůbec připomenout?

Postoj funkcionářů typu Hrzalové či Ržounka byl svým způsobem průhledný, neboť celá jejich existence byla pevně svázaná s tzv. normalizací a připomenutí existence nějaké „jiné“ literatury, samotné připomenutí toho, že by vůbec v současné literatuře mohlo něco chybět, bylo pro ně hříchem nejtěžším, rozvracejícím samy základy jejich bytí. Zákonitě proto podrážděně zareagovali na Lukešovu větu: „Zatímco však literatuře padesátých let byla dána možnost plynulého sebepřekonání, jehož plodem se stala v šedesátých letech, ještě před rezignací některých tvůrců, řada vrcholných děl, nebyla stejná možnost dána literatuře let šedesátých, kterou politický vývoj znehybnil v ustrnulém gestu, z něhož jako by nebylo východiška. (...)“³⁵ Nemohl je přitom uspokojit ani opatrný způsob, jakým Lukeš nepřítomnost těchto tvůrců a děl ve své knize racionalizoval: „(...) čtenář a často ani kritik nemůže vždy bezpečně určit, zda je jejich odmlčení následkem tvůrčí krize, do které se zřejmě někteří koncem šedesátých let dostali, anebo zda tu více hrají roli důvody mimoliterární. Kritika se přirozeně nemůže zabývat mýty, nýbrž jen reálně existujícími literárními díly, která tak či onak vstoupila do komunikace autor dílo čtenář.“³⁶

31 Viz pozn. č. 23.

32 Viz pozn. č. 22.

33 Viz pozn. č. 19.

34 Tamtéž.

35 PS, s. 11.

Nakolik byl problém kontinuity české literatury pro normalizátory ožehavý, ukazuje studie,³⁷ v níž Hana Hrzalová vedla dodatečnou polemiku s Lukešem a vzorově vyřešila neřešitelný úkol: jak dokázat, že na sklonku šedesátých let byli sice z české literatury vyloučeni někteří autoři, ale kontinuita tím nebyla narušena. Podle jejího výkladu není kontinuita pouhá návaznost věcí, nýbrž jejich shoda s logikou společenského vývoje tak, jak jej formulovala vědecká, tj. marxistická filozofie. Z toho jí přirozeně vyplývalo, že vše, co je *pro* socialismus (mysleno tedy i vše, co vyhovuje normalizační přítomnosti a jejím strážcům), je kontinuální, kdežto vše ostatní je diskontinuální. Jestliže tedy v průběhu šedesátých let v české literatuře převládly „krizové a negativní tendence“, eliminací jejich nositelů nebyla kontinuita narušena, nýbrž obnovena.

Poněkud jiné důvody pro odmítnutí *Prozaické skutečnosti* měli lidé typu Peterky a Sýse (kolik lidí dohromady je generace?). Problém šedesátých let u nich nehrál takovou roli, alespoň soudě podle jejich recenzí, ve kterých například i Peterkovo obvinění Lukeše z „dialektiky konkrétního“ zní spíše jako účelový argument než jako zásadní bod sporu. Motivaci jejich prudkého odmítnutí *Prozaické skutečnosti* můžeme (podle mého názoru) spíše hledat v jejich překvapení a zklamání, že je Lukeš jako spisovatele nedocenil. Neakceptoval jejich pracně vybojované místo na literárním výsluní, ba dokonce se odvážil srovnávat je s individui tak bezvýznamnými, jako jsou písničkáři. Lukešův důraz na etickou stránku tvorby zpochybňoval jejich jistoty, relativizoval jejich dosavadní cestu literaturou. Možná však, že vystoupení části generace pětaticátníků proti *Prozaické skutečnosti* bylo motivováno i bezděčným strachem, aby se Lukešovi nepodařilo se svým názorem oficiálně prosadit. V „normálním“ literárním životě nemá kritikův soud, literárněkritická kniha, větší význam, než že je příspěvkem do diskuse, neboť tu převládá víra, že kvalitní literární dílo se prosadí i navzdory názoru jednoho kritika. Avšak v „řízeném a formalizovaném“ literárním životě sedmdesátých let mohla literárněkritická kniha mnohem více: mohla se stát nástrojem utváření hierarchie v rámci Svazu spisovatelů.

Ať již jednotliví autoři začali vydávat své první knihy na začátku sedmdesátých let, nebo již na sklonku desetiletí předchozího, ovládala generace, které se v době sporu o Lukeše obvykle říkalo pětaticátníci, pravidla svazových her velmi dobře. Jsem dalek toho, abych jim vyčítal, že vstupovali do literatury v době, kdy z ní jiní byli vyhnáni a kdy se jim otevřely velké publikační možnosti, a to již proto, že jejich první díla často svědčí o literárním talentu i osobitém vidění světa. Skutečností ale asi bude, že „zrušení“ nepohodlných spisovatelů na konci předchozího desetiletí a literární praxe sedmdesátých let byly pro tuto generaci tím nejlepším důkazem, že kvalita díla nerozhoduje a že pouze svazová hierarchie určuje, nakolik je kdo spisovatelem, čili nakolik bude určitý autor či skupina autorů mít přístup do tisku, do časopisů a koneckonců i jaké recenze se na ně budou psát. V rámci této logiky byla literatura vnímána jako úřad, a přání prosadit se v literatuře se tudíž u mnoha z nich mohlo krýt s touhou prosadit se v rámci oficiálních literárních struktur.

Nutno přitom vidět, že vztah normalizátorů ovládajících nakladatelství a Svaz spisovatelů (Kozák, Skála, Rzounek, Pilař apod.) k této generaci byl rozporný. Na jedné straně potřebovali novou generaci skutečných spisovatelů, „neposkrvrněnou“ šedesátými léty, a proto jim vyhradili systemizované místo „mladých“, ba i respektovali jejich poetiku. Doktrína socialistického realismu byla ostatně v této době již velmi volná a určité zklidnění po velkých gestech předchozího desetiletí, civilismus, se kterým tato generace přichází, charakterizuje na počátku sedmdesátých

³⁶ PS, s. 12.

³⁷ Hrzalová, H.: Kontinuita literárního vývoje jako dialektická jednota zachování a negace, in *Proměny české prózy 1945–1985*, Praha 1985.

let i jiné literatury než českou. Na straně druhé však bylo mezi pětaticátníky a literárními funkcionáři – třebaže se obě skupiny vzájemně oslavovali – jisté skryté napětí. Zatímco první v těch druhých dosti oprávněně viděli neschopné, leč mocné diletanty, kteří brání rozvoji literatury, ti druhí naopak neměli příliš důvěry k novým a tak odlišným soudruhům, kteří ještě neosvědčili svou oddanost „věci“.

V důsledku toho lze sedmdesátá a osmdesátá léta oficiální české literatury popisovat i jako proces vzájemného sblížení obou skupin – proces, ve kterém pětaticátníci postupně viditelnými činy překonávali nedůvěru starších soudruhů, získávali funkce a upevňovali si svá postavení, patrně s vírou, že až to budou oni... Souběžně se ovšem stále více ztotožňovali s normalizační realitou, což se přirozeně začalo promítat i do jejich tvorby. Příznačný z tohoto úhlu je například Peterkův vývoj od *Krušné* přes *Autobiografii vlka* až po *Autobiografii člověka*.

V roce 1982, kdy vyšla *Prozaická skutečnost*, měli pětaticátníci již několik postů v ruce. Josef Peterka stál v čele literárněkritické komise, Jaroslav Čejka byl šéfredaktorem čerstvě založeného týdeníku *Kmen*, oficiálního svazového orgánu. Nicméně přečteme-li si např. složení redakční rady *Kmene* v čele s Jiřím Tauferem a Vladimírem Brettem, je jasné, že pětaticátníci měli ještě daleko k tomu, aby byli takovými pány situace, jako tomu bylo už o pár let později. Lukešova kniha je za tohoto rozložení sil překvapila možností jiného výkladu a jiných kritérií při výkladu uplynulého (tedy „jejich“) desetiletí.

Každá studie by měla mít svou závěrečnou pointu, která by celek uzavřela a dala mu nový vyšší smysl. Obávám se však, že ani tato studie, ani *causa Prozaická skutečnost* takovou pointu nemá. Lukešova kniha postavila jednu literární generaci (či přesněji: generační skupinu autorů) před rozhodnutí, zda se přihlásí k literární normalizaci, anebo bude i v rámci povoleného usilovat o normální literaturu. Na jejich rozhodnutí nic nemění ani to, že Lukešův víceméně negativní postoj k nim jim tuto volbu značně zjednodušil. Jestliže totiž reagovali tak, jak výše uvedeno, je to jen důkazem toho, že tak učinili buď z důvodů pragmatických, nebo si už jiný způsob reakce na kritiku vlastní osoby ani nedovedli představit. Přestože mnozí z nich patrně nepovažovali přítomnou literární situaci za zcela regulérní, již se s ní ztotožnili natolik, že přijali dobové formy boje o postavení a moc a dovedli jich ve vlastním zájmu využívat. Spor o *Prozaickou skutečnost* se tak stal okamžikem jejich *nástupu* k vytouženým funkcím, jedním z prvních kroků k doktríně, která vedla jejich činy v následném desetiletí a kterou lze pojmenovat slovy: Bylo by snad, případně, možné literaturu liberalizovat, otevřít tabuizovaným jménům a tématům, avšak má to jednu základní podmínku: *budeme to my, kdo bude stát na čele mírného pokroku v mezích stranických usnesení!*